

Ходоровський В.І.,
викладач кафедри інструментально-виконавської майстерності
Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
м. Київ

ДО ПИТАННЯ ВИХОВАННЯ У СТУДЕНТІВ НАВИЧОК ЧИТАННЯ НОТ З АРКУША

Анотація. Стаття присвячена проблемам читання нотного тексту з аркуша. В ній наведено типові проблеми, пов'язані з недоліками в процесі читання нотного тексту і надаються практичні поради з опанування навичок читання нот з аркуша як необхідної складової дисципліни «Основний музичний інструмент». **Ключові слова:** читання нот з аркуша, аплікатура, фактура, розбір твору, нотний текст, метроритм, стиль.

Постановка проблеми. Вирішення питання вільного володіння навичками читання з аркуша стає першочерговим завданням викладача в роботі зі студентами на заняттях з основного музичного інструменту в процесі розвитку та вдосконалення виконавської майстерності. Набуття цих навичок є дуже важливим тому, що подальша праця в школі або робота в іншому музичному закладі чи творчому колективі вимагає вільного та вправного володіння музичним інструментом, готовністю виконати по нотах будь-який твір без попереднього ознайомлення.

Мета статті – визначити найбільш типові проблеми та помилки в процесі читання нот з аркуша та вказати методи та практичні прийоми оволодіння та вдосконалення навичками читання з аркуша.

Аналіз досліджень і публікацій. У багатьох закордонних чи вітчизняних виданнях та методичних працях видатних майстрів, як попереднього періоду, так і сучасного, головним чином декларується лише необхідність процесу навчання музикантів, докладно і конкретно йде мова про те, чого треба досягти, та лише дуже скупо - про те, як це робити. В даній статті використано частину методичних порад таких авторів як А.Корто, А.Готліб, Ф.Брянська Л.Коган, Н.Скоробагатько.

Часто виникають дуже поширювані твердження про те, що читання з аркуша потребує особливих специфічних здібностей і тому навчати цьому даремно. Або про те, що треба більше грати по нотах. Кількісний фактор відіграє в даному випадку далеко не останню роль. Однак, треба відзначити, що знання основних теоретичних положень в галузі читання музичного тексту, а також вміння спиратись на ці знання в практичній діяльності, свідоме опанування спеціальними засобами, які полегшують читання нот, та, нарешті, продумана та раціонально побудована система самостійних занять – все це веде до підвищення «коефіцієнту» корисної дії.

Основний матеріал та результати дослідження. З точки зору психології розвинені навички гри з аркуша являють собою складну високорозвинену систему, що ґрунтується на тісному синтезі зору, слуху та моторики. Діяльність цієї системи здійснюється за участю уваги, волі, пам'яті, інтуїції та творчої уяви виконавця. Помилковим, звичайно, було б заперечувати можливість виявлення специфічного обдарування в даній галузі. Але в широкому загалі, безумовно, бажано починати вироблення цих навичок з малих років. Адже як початківець, так і дорослий, вже сформований музикант, досягнуть тут вагомих результатів лише за наявності великої наполегливості та максимально докладених зусиль.

Уявімо «механізм» процесу читання нот з аркуша. Досвідчений піаніст, готуючись виконати незнайомий твір в темпі та без зупинок, передати характер, настрій музики, діє таким чином: охопивши поглядом невеликий уривок нотного тексту, швидко і на короткий час запам'ятавши його, починає грати не дивлячись на клавіатуру, бо його очі в цей час зайняті вже наступним уривком. Швидко запам'ятовуючи новий уривок музики і передаючи для реалізації в звуках одержану інформацію рукам, що дограють перший уривок, він переносить погляд на третій уривок та ін. Звідси випливає те, що для швидкого читання з аркуша, виконавець повинен:

– впевнено, не відчуючи потреби в постійній підтримці зором, орієнтуватись руками та пальцями на клавіатурі;

- цупко, хоч і не надовго, але з «одного погляду» - точно запам'ятовувати невеличкі уривки нотного тексту;
- вміти швидко, майже автоматично, знаходити зручну аплікатуру для виконання тексту будь-якої складності фактури.

Виховання першого специфічного вміння доцільно починати завчасно, з перших місяців навчання дітей в музичній школі. Видатні педагоги XVIII сторіччя (Ф.Куперен, Ф.Марпург, Ф.-Е.Бах, Д.Трюк) пропонували певні прийоми, які допомагали вільній, незалежній від зору, дотиковій орієнтації рук. Один з них – розучування та виконання п'єс з прихованою від очей виконавця клавіатурою за допомогою спеціальної планки або тканини; інший – виконання вивчених п'єс з заплющеними очима або в темряві. В сучасній методичній літературі автори звертаються до тих самих рекомендацій, розвиваючи ті чи інші їх сторони. Так, у першому розділі «Школи читання з аркуша», що зветься «Орієнтація на клавіатурі», доцент Мюнхенської консерваторії В.Кайльман пише про те, що для того, щоб оволодіти технікою читання з аркуша, необхідно спочатку розмежувати функції очей та рук. Вони повинні бути, можливо, більш незалежні одна від одної; погляд варто направляти тільки на нотний текст, а пальці повинні керувати клавішами наосліп. Тоді очам не прийдеться нести подвійне навантаження – читати ноти і шукати клавіші. Таким чином, важливішою передумовою читання нот з аркуша є гра наосліп. Щоб виробити впевнену орієнтацію, В.Кайльман радить:

1. Добре запам'ятати і подумки уявити як виглядають дві групи клавіш, які складають октаву
2. Не дивлячись на руки, знаходити в різних октавах білі клавіші, які оточують групу чорних, а потім розташовані між ними чорні; при цьому пальці беззвучно торкаються чорних клавіш, що слугують надійним орієнтиром, завдяки тому, що вони згруповані по дві та три.

Пізніше «сліпим методом» опрацьовуються різні інтервали та акорди.

В практиці провідних педагогів крім вищезгаданих вправ початкового етапу навчання застосовуються ще інші форми тренування. Наприклад, грати вивчену гаму в одну октаву *non legato*, потім виконати її різними штрихами, не дивлячись на руки, а очі при цьому закриті або підняті вгору, і вся увага сконцентована на звучанні та артикуляції. На цьому етапі бажано грати гами, що зручні в аплікатурному відношенні та мають чорні клавіші /Н, Е, А, D – dur, с, dis-moll/.

Інший приклад: кожною рукою, окремо, короткі поспівки, гармонічні інтервали або акорди, що начебто перегукуються один з іншим в різних октавах.

Підготовче завдання, що сприяє виробленню другого вміння - цупко запам'ятовувати невеликі уривки нотного тексту, починаючи з групи нот, невеликого мотиву, а далі невеликого уривку твору. Уважно придивившись та зафіксувавши завдання, треба зіграти його, не дивлячись в ноти. Вміння швидко, майже автоматично вибрати аплікатуру, найкращу в даній ігровій ситуації, визначає швидкість та точність рухової реакції на нотну картину. Адже відомо, що аплікатура, набуваючи різні варіанти у різних виконавців, спирається все ж на деякі закономірності. Л.А.Баренбойм відмічав те, що погане читання з аркуша найчастіше буває викликано тим, що учень не уявляє собі, як розставити пальці у тексті, та грає тими, що першими «спали на думку».

Тому типова аплікатура основних фортепіанних технічних форм (гам, арпеджованих послідовностей, подвійних нот та акордів) повинна «увійти у плоть та кров» учня, бо в протилежному випадку настає повна анархія в галузі аплікатури. Коли пальці виконавця зустрінуть ту чи іншу технічну фігурацію, вони повинні інстинктивно, начебто самі, займати потрібну позицію.

Треба відмітити ефективність аплікатурних вправ під час їх поєднання з роботою що до опанування клавіатури «сліпим методом».

Етюди К.Черні –Г.Гермера №№ 5, 6 та ін. можуть слугувати матеріалом для підбору вправ на основі типових етюдних формул. Зміна позицій виникає тут завдяки секвенційному руху. Навик позиційних змін засвоюється на матеріалі «ламаних» та довгих арпеджіо. В них використовуються різні за структурою акорди: мажорні, зменшені та збільшені тризвуки, змVII7, малий мінорний септакорд, D7.

Необхідно паралельно виробити аплікатурну реакцію на вертикальні комплекси. Для цього готується система карток. Картка з записаним на ній акордом показується студентові і негайно приймається. Студент, що сприйняв співзвуччя очима та на слух, подумки уявляє відповідну аплікатурну позицію та виконує акорд. Працюючи таким чином, не треба довго затримуватись на простих акордових структурах класичного типу, а вводити зменшені та збільшені тризвуки, септакорди різної будови, всілякі ненормативні звукосполучення нетерцової будови з 3-4 звуків.

В роботі з дорослими, що погано читають з аркуша, необхідно з'ясувати, які з трьох вищезгаданих умінь і вимог викликають найбільші складності, знайти причину цього та дозувати завдання на розсуд викладача.

Ті, хто навчається грі на фортепіано, вже призвичаїлись до розбору. Часто, намагаючись прочитати з аркуша нову п'єсу, вони повертають на добре знайомий шлях читання нового нотного тексту. Тому треба відзначити те, що розбір музики та її прочитання різні, в багатьох випадках відмінні один від одного види піаністичної діяльності. В кожному випадку свої специфічні цільові настанови. Під час розбору твору виконавець ретельно аналізує, обмірковує та максимально точно відтворює всі елементи нотного тексту, котрий він в подальшому має, як правило, вивчити детально та фундаментально. Це робиться в уповільненому темпі, беручи до уваги всі елементи та подробиці матеріалу, що вивчається, до того ж часто вертаючись до зіграного раніше. Отже, під час читання з аркуша відбувається набуття цілісної уяви про твір, до того ж виконати його

необхідно, приносячи в жертву багато текстових подробиць в ім'я загального враження.

Основні риси читання з аркуша, які відрізняються від розбору, це:

1. гра твору в належному темпі, безупинна, цілісна, без одночасного виправлення помилок та повернення до того, що зіграно раніше;
2. вміння визначити у незнайомій музиці основне та головне, що розкриває її художній зміст.

Проаналізуємо основні елементи, з яких складається навик гри з аркуша. Це впевнене знання «мови нот», системи нотних позначень та прискорене читання та сприйняття нотної графіки. Працюючи над грою з аркуша, навіть в помірному темпі, студент не має можливості бачити та осмислювати кожний нотний знак. На допомогу приходять різноманітні прийоми прискореного читання. Один з них – так зване «відносне» читання, яке ґрунтується на чіткому уявленні про відстані між нотними знаками: одна нота сприймається за її абсолютним положенням (це нижня нота акорду або перша нота горизонтальної послідовності звуків), а решта – як дистанція між нею та сусідніми нотами, тобто відносно.

Прискореному читанню сприяє вміння швидко розпізнати типові мелодичні та гармонічні звороти: гами, арпеджіо, акорди, їх послідовності та ін.

Подолання труднощів під час швидкого охоплення звуків за вертикаллю можна здійснити за допомогою спеціального тренування. Наприклад:

1. зіграти п'єсу акордового викладу (Хорал або «Північну пісню» з «Альбома для юнацтва» Р.Шумана, чи Анданте з сонати №10 тв.14№2 Л.Бетховена), де акордова послідовність - у формі швидкої гармонічної фігурації, починаючи від басу. Вертикаль перетвориться в горизонталь;
2. створити зворотню дію: текст, викладений у вигляді гармонічної фігурації, грати в акордовій фактурі. Для цього можна використати Маленький етюд соль мажор з «Альбома для юнацтва» Р.Шумана;

3. записати фортепіанний твір гомофонного, поліфонічного або акордового викладу на 3-х чи 4-х нотних станах і виконати як партитуру.

Серед вправ, котрі розвивають навик прискореного сприйняття тексту великими змістовними структурами, можна назвати «фотографування». Студенту на декілька секунд демонструється мотив, фраза чи речення та одразу ж закривається аркушем паперу. Завдання, яке стоїть перед тим, хто виконує вправу, полягає в тому, щоб запам'ятати, уявно представити у звучанні, а потім зіграти вказаний уривок нотного тексту, до того ж, під час виконання читається та запам'ятовується вже наступний фрагмент; і так до кінця твору. Спочатку вправа виконується з незначними зупинками, потім збільшується швидкість сприйняття та обсяг невідомих студентові фраз, на вісім тактів наперед.

Функціонування цього навика неможливо без налагодженої миттєвої рухливої реакції виконавця на інформацію нотного тексту. Нечітка реакція моторики є серйозною перешкодою під час гри з аркуша у відомих піаністів. О.Скрябін, який володів чудовою музичною пам'яттю, досить посередньо грав з аркуша. Це пояснюється відсутністю постійної практики в читанні нот і є наочним прикладом «розбалансованого» навика гри з аркуша. У цього композитора був зв'язок зорово-слухового сприйняття нотного запису з моторикою. Він представляв піаністичні рухи, що необхідні для втілення образу (інакше піаніст не зміг би виконувати, зрідка заглядаючи в ноти, твір, який він запам'ятав раніше), але цей зв'язок не був прямим. Рухова реакція на нотну картину наставала з запізненням. Перша стадія процесу – сприйняття та запам'ятовування, друга – виконання.

Зрозуміло, що зоровий контроль за рухами пальців та рук не може бути усунений повністю, особливо під час виконання п'єс, фактура яких насичена широкими ходами та стрибками. Допомогає раціональна посадка за роялем, завдяки якій в поле зору виконавця потрапляють одночасно і нотний текст на пюпітрі, і руки на клавіатурі. Кожен студент повинен знайти прийнятну для себе відстань між нотами та очима, а також висоту посадки. Але не тільки

одна посадка вирішує справу. Необхідно створити умови для пристосування зору, завдяки чому значно збільшується об'єм його сприйняття. Для цього студент спочатку читає текст тільки в нижній частині нотної сторінки. Два останні рядки тексту потрапляють до поля зору, а руки з клавіатурою виявляються в просторі периферійного зору; спочатку виконавець бачить лише непевні обриси рук на клавіатурі. Під час вправ контури рук і клавіатури стають більш чіткими. Потім ця чіткість зберігається також під час читання рядків, що розташовані ближче до центру, а потім і у верхній частині нотної сторінки.

Другою умовою, що визначає швидкість і точність реакції руху на нотну картину, є аплікатурна техніка. Про її розвиток було вказано вище.

Розглянуті елементи навичок читання з аркуша (володіння системою нотного запису, техніка прискореного читання, структурно-усвідомлене сприйняття тексту, швидкість і точність моторної реакції) відіграють значну роль у різноманітних формах читання музичного тексту.

Існує ще таке вміння, котре характерно більш за все для гри з аркуша, без якого безперервне, продумане, виразне виконання у необхідному темпі практично нездійсненне. Це здатність наперед збагнути хоча б у загальних обрисах найближчі моменти музичного тексту. Й. Гофман відмічав, що читання з аркуша в значній мірі являє собою здогадування, про що ми можемо переконатись, проаналізувавши своє читання книг.

Можливість здогадатись про найближче продовження тексту залежить: по-перше, від складності тексту, ступеню впорядкованості його елементів; по-друге, від «начитаності» музиканта, тобто його музично-виконавського досвіду. Беручи за основу багаторазове повторення подібних явищ, мозок сприймає та відокремлює типові зв'язки музичної мови, такі, як:

- 1) різноманітні ладові структури;
- 2) типи мелодичного руху (ступеневе, по тонах акордів, стрибкоподібне);
- 3) ритмічні звороти, що зустрічаються найчастіше;

4) принципи об'єднання тонів у акорди та зв'язки акордів поміж собою;

5) форми організації музичної тканини (або типи фактури: гомофонна, поліфонічна і та ін.);

6) схеми побудови творів: проста одночастинна, дво- або трьох частинна форма, рондо, варіації, fuga і та ін.

На найвищому щаблі знаходяться поняття про жанр і стиль. Володіння стилем під час читання відіграє, напевно, вирішальне значення. В рамках стилю набувають індивідуальності відчуття ладу, фактури, ритму, форми, жанру.

Моторна готовність у досвідченого піаніста народжується вже з першого погляду на нотний текст. Орієнтир – це загальний малюнок фактури. Твір яскраво виявленого акордового викладу (Хорал з «Альбому для юнацтва» Р.Шумана) породжує зовсім нову рушійну установку, ніж твір іншого викладу.

Поряд з фактурою, сталим елементом, навкруги якого під час читання з аркуша організується сприйняття тексту, стає домінуючим метроритмічний малюнок. У ньому відображаються характеристики творів, такі, як жанр і, в зв'язку з темпом, тип руху. Сталі ритмічні формули є розпізнавальною ознакою жанру: маршу, вальсу, полонезу, польки, колискової. Особливої уваги потребують асиметричні ознаки метру та ритму, що притаманні українській та російській народній музиці, творам композиторів XX та XXI сторіччя. Адже засвоєння їх дає можливість швидко реагувати на різноманітні варіанти знайомих ритмічних зворотів та інші нестандартні ритмічні побудови.

Аналіз основних елементів, з яких складається навик читання з аркуша, допоможе викладачеві визначити принципи його формування та розвитку. Починаючи з найпростіших вправ з виховання трьох вищезгаданих вмінь, викладач готує студента безпосередньо до цього процесу.

Студенту, котрий усвідомив різницю між розбором і читанням з аркуша пропонується уважно розглянути, а потім зіграти з аркуша разом з викладачем декілька нескладних творів у чотири руки. Акомпанемент не дозволяє студенту зупинятись і, загострюючи ладо-тональне відчуття, більш ефективно виявляти його помилки. Коли студент зможе легко читати такі твори, тоді є можливість переходити до наступних, більш складних завдань:

1. виконати з аркуша сольний твір, більш легкий, ніж ті, які він проходить за програмою. Темп може бути повільним і обов'язково рівним та стабільним, але таким, щоб виконавець встигав помітити і виконати всі вказівки тексту;

2. грати і співати з аркуша мелодію нескладного вокального твору з текстом, що позначений під нотами, тобто прочитати та виконати найпростіший клавір вокального твору;

3. акомпанувати з аркуша викладачеві, котрий співає або грає мелодію тієї ж пісні;

4. вимоги до виконання постійні: грати рівно, у темпі, який дозволяє одразу ж точно виконувати усі текстові вказівки (ноти, ритмічний малюнок, штрихи, відтінки і т.п.).

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Музика для читання нот з аркуша повинна пробуджувати живий та безпосередній емоційний відгук, бути змістовною, високохудожньою. В репертуарний список необхідно включати твори різних авторів (українських та зарубіжних, класиків та сучасних), різних стильових напрямків. Поряд з фортепіанною літературою, поряд з проходженням творів з більш складною фактурою, корисно використовувати також оперні клавіри, фортепіанні аранжировки симфонічних та вокальних творів. Для наших студентів репертуар для читання з аркуша складає чітку практичну спрямованість. Коли читання з аркуша буде засвоєно, коли вимога точності стане звичною і природною, тоді студенту пропонується спеціально спростити текст у важких

місцях: замінити складну фігурацію акордом, октаву - одним звуком, для того, щоб виконавець міг зіграти твір в потрібному темпі, яскраво передати її характер та настрій. Безумовно, чим більш кваліфікований в читанні музикант, тим менше припускає він текстових скорочень. Досвідчений концертмейстер, граючи мінімум нот, досягає максимуму виразності у музиці.

Робити вправи в читанні треба обов'язково регулярно і систематично, бо вміння та навички, ще не встигнувши сформуватись і закріпитись, швидко стираються, а досягнуті результати перекреслюються, і студент повертається до стартової межі.

Цілеспрямовані та послідовні заняття читанням з аркуша можуть дати бажані плоди, адже вміння вільно в слушний момент володіти цим навиком не перестає бути нагальною потребою для представників музичних професій, від викладача музики та співів в загальноосвітній школі, до концертного виконавця. Від своєчасного набуття навичок читання нот з аркуша в значній мірі залежить широта музичного світогляду, на даний момент це особливо актуально у зв'язку з завданнями, що поставлені сучасною музикою, яка на перший план висуває необхідність розвитку музичного інтелекту.

ДЖЕРЕЛА

1. Алексеев А.Методика навчання гри на фортепіано- М..Музгиз, 286с 1978
2. Баренбойм Л . Фортепіанна педагогіка та виконавство - М.: Музыка, 1974 - 335с.
3. Гофман Й. Фортепіанна гра. Відповіді на питання фортепіанної гри. – М.: Музыка, 1961 – 223с
4. Готліб А. Нотатки про читання з аркуша. - М.: Советская музыка, 1958. - № 3. - 56с
5. Коган Л. Праця піаніста. – М.: Музыка, 1969. - 342с.
6. Корто А. Про фортепіанне мистецтво. – М.: Музыка, 1965. -363с
7. Лерман М. Про деякі завдання навчання «Питання ф-ної майбутнього піаніста педагогіки».– М.: Музыка, – 3 Вип. – 1971. -332с
8. Нейгауз Г. Про мистецтво фортепіанної гри. - М.: Музыка, 1961. -318с

9. Скоробогатько Н. Нотатки оперного концертмейстера. – К.: Музична Україна, 1973. – 330с
10. Фейгін М. Індивідуальність учня та мистецтво педагога. – М. Музыка, 1975. - 109с

Аннотация. Стаття посвящена проблемам чтения нотного текста с листа. В ней рассмотрены типичные проблемы, связанные с недостатками в процессе чтения нотного текста и предложены конкретные практические советы по овладению навыками чтения с листа как необходимой составляющей в обучении студентов музыкальных специальностей. Статья рекомендована как для студентов, так и для преподавателей предмета «Основной музыкальный инструмент». **Ключевые слова;** чтение с листа, аппликатура, фактура, разбор произведения, нотный текст, метроритм, стиль.

Summary. The article is devoted to problems with the reading of a score sheet. It discusses the typical problems associated with deficiencies in reading musical scores and offered specific, practical advice on mastering the skills of reading from a sheet as a necessary component in the training of students of musical disciplines. Paper was recommended for both students and teachers of the subject "The main musical instrument." **Key words,** sight-reading, fingering, texture, parsing works, musical text, metroritm, style.